

JADIDCHILARNING ILM-MA'RIFAT TARQATISHDAGI JONBOZLIGI

Karimova Gavxar Qudratilla qizi,

PROFI UNIVERSITY dekani pedagogika fanlar bo'yicha falsafa doktori (Phd) dotsent.

Annotatsiya. 19-asr oxiri — 20-asr boshlarida O'rta Osiyoda vujudga kelgan jadidchilik — ijtimoiy-intellektual oqim bilim taraqqiyotidagi o'zgarishlar davrini ifodaladi. Jadidchilik asoschilari ta'lim-tarbiya tizimini yangilash, intellektual izlanishni rivojlantirish, an'ana va zamonaviylik o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishga intildi. Ushbu maqolada jadidchilik asoschilarining g'oyalari va ularning ilm rivojiga ta'siri chuqur o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, mustamlakachilik siyosati, maorif, jadizm.

KIRISH. Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi mustamlakachilik tarixi masalasi Sovet tarixshunosligida yetarlicha o'rganilgan. Ammo bu tadqiqotlar marksistik usullarga asoslanganligi sababli mustamlakachi hokimiyatlarning mintaqadagi islohotchilik harakatlariga bir tomonlama baho berildi. Masalan, rus mustamlakachiligi jahon sivilizatsiyasidan orqada qolib ketgan Markaziy Osiyo xalqlari qozoq, o'zbek, qirg'iz, qoraqalpoqlarga ilg'or madaniyat olib kelgan ilg'or omil deb e'lon qilindi. Bu muammo mamlakatning asrlar davomida shakllangan, qunt bilan e'tibordan chetda qolgan ta'lim tizimi mustamlakachilik ta'lim tizimi bilan almashtirilganligi bilan bevosita bog'liqdir. Faktlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Rossiya imperiyasining O'rta Osiyodagi xalq ta'limiga oid harakatlari aniq mustamlakachilik xarakteriga ega. Xuddi shunday faktlarga asoslanib, mustamlakachilik qaramligi sharoitida birinchi qozoq ma'rifatparvarlari qarashlarida rus madaniyati orqali jahon sivilizatsiyasiga erishish g'oyasini amalga oshirishning imkoni yo'qligi isbotlangan.

Mamlakatda kuchli madaniy-ma'rifiy harakat – jadidchilik mustamlakachi hokimiyatlar tomonidan amalga oshirilgan xalq ta'limiga muqobillik sifatida vujudga kelganligi tarixan isbotlangan. Biroq sovet tarixshunosligidagi bu tarixiy voqelik ham ataylab buzib ko'rsatilib, “panislomizm”, “panturkizm” kabi siyosiy tamg'alarga ega bo'ldi. Shunday qilib, mustamlakachi hokimiyatlar tomonidan boshlangan jadidchilik g'oyasiga nisbatan siyosiy repressiya boshlandi. sovet totalitar tuzumida davom etdi va qat'iy mafkuraviy xususiyatga ega bo'ldi. Jadidlarning ta'lim-tarbiyani yangilash haqidagi milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda vujudga kelgan g'oyalari sovet hokimiyati tomonidan mutlaqo qabul qilinmadi va tan olinmadi.

Qozog'istonning mustaqillik yillarida tarixda qayd etilgan uslubiy paradigmalar Rossiya imperiyasi tomonidan amalga oshirilayotgan xalq ta'limini modernizatsiya qilish siyosatiga yangicha nuqtai nazardan baho berish imkoniyatini yaratdi. Mualliflar Rossiya imperiyasi xalq ta'limining mustamlakachilik muammosini yangicha yondashuv asosida – Markaziy Osiyo xalqlarining etnik deformatsiyasi omili sifatida ko'rib chiqdilar.

Etnik deformatsiya – tashqi kuchlar ta'sirida milliy borliqning salbiy o'zgarishlari. Ular milliy taraqqiyotning keyingi yo'nalishlarini majburan o'zgartiradilar. Etnik deformatsiya modernizatsiyaning o'ziga xos salbiy turidir. Agar modernizatsiya milliy yangilanish rag'bati bo'lgan jamiyatda ijobiy o'zgarishlarni keltirib chiqarsa, etnik deformatsiyalar, aksincha, millatni madaniy-ma'naviy, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy mavjudligidan ajratib, evolyutsion taraqqiyotini halokatli vayron qiluvchi kanalga o'tkazadi.

Shunday qilib, ushbu maqolaning maqsadi Rossiya imperiyasining mustamlakachilik xarakteridagi xalq ta'limi sohasidagi faoliyati orqali amalga oshirgan o'zgarishlarning mahalliy xalqqa etnik deformatsiyaning ta'sirini aniqlashdir.

Jadidchilik mafkurasida maorif jamiyat taraqqiyotining garovidir, degan e'tiqod markaziy o'rin tutgan. Harakatning ko'zga ko'ringan yetakchilaridan biri Ismoil Gasprinskiy kabi arboblardan zamonaviy, hamma uchun ochiq ta'lim muhimligini ta'kidladi. Gasprinskiy maktablarga asos solgan va nufuzli jurnallarni nashr etgan, bilimlarni odamlar va jamoalarga kuch berish vositasi sifatida tarqatishni targ'ib qilgan.

Jadidchilik namoyondalari tilning madaniy o'ziga xoslikni shakllantirish va bilimlarni uzatishni osonlashtirishdagi rolini tan oldilar. An'anaviy islom ilmi va zamonaviy bilimlar o'rtasidagi tafovutni bartaraf etish uchun ular arab va fors tillari bilan bir qatorda xalq tillaridan foydalanishni targ'ib qilib, til islohotini qo'llab-quvvatladilar. Ushbu lingvistik siljish ta'lim mazmunini kengroq auditoriya uchun

yanada qulayroq qilishni maqsad qilgan.

Jadidchilik asoschilari zamonaviy fanlarni o'quv dasturiga kiritishga bel bog'laganlar. Ular an'anaviy islomshunoslikni matematika, tabiiy fanlar va ijtimoiy fanlar kabi fanlar bilan uyg'unlashtirish muhimligini tan oldilar. Ushbu fanlararo yondashuv talabalarni o'zgaruvchan dunyo muammolarini hal qila oladigan har tomonlama ta'lim bilan jihozlashga intildi.

Jadidchilik xotin-qizlar tarbiyasidagi ilg'or pozitsiyasi bilan ajralib turardi. Xotin-qizlar tarbiyasida peshqadam Fotima Alieva kabi yetakchilar qizlarni zamonaviy ta'lim muassasalariga qamrab olish tarafdori edi. Ushbu istiqbolli yondashuv jamiyat normalariga qarshi chiqdi va ayollarning intellektual va ta'lim sohalarida faol ishtirok etishiga yo'l ochdi.

Jadidchilik tanqidiy fikrlash va mustaqil izlanishga undadi. Harakat eslab qolishdan voz kechishga va talabalarni savol-javobga, tahlil qilishga va bilimlarni qo'llashga undashga intildi. Tanqidiy fikrlashga bo'lgan bunday urg'u zamonaviy dunyoning murakkab sharoitlariga moslasha oladigan shaxslar avlodini tarbiyalashga qaratilgan.

Jadidchilik ta'lim sohasidagi islohotlardan tashqari madaniy uyg'onishni ham maqsad qilgan. Harakat an'anaviy islomiy qadriyatlarni ham, zamonaviy bilimlarni ham o'zlashtirib, Markaziy Osiyo jamiyatlarini intellektual va madaniy hayotiylikning yangi davriga olib boradigan uyg'un sintez yaratishga intildi.

Bosqinchiliknatijasida O'rta Osiyoning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotidagi o'zgarishlarni mahalliy siyosiy va intellektual elita vakillari turlicha qabul qildilar. Ayrimlar mustamlakachilik rejimida o'z xalqining milliy va diniy tuyg'usini xo'rlashdan boshqa narsa emasligini ko'rib, Yaqin Sharqdagi turli islom davlatlari – Afg'oniston, Eron va Turkiyaga ko'chib ketishdi. Ikkinchisi Rossiya imperiyasining o'rnatilgan kuchi vaqtinchalik deb hisoblardi. Ularning bir qismi mustamlakachilarning hukmronlik jarayonini tezlashtirishga, O'rta Osiyo davlatlarining mustaqilligini tiklashga umid qilib, o'sha davrdagi barcha milliy-ozodlik qo'zg'olonlarida faol ishtirok etdi. Ammo qudratli Rossiya imperiyasi bilan harbiy to'qnashuvsiz mamlakatni tark etib, xalq ta'limi orqali an'anaviy jamiyatni bosqichma-bosqich isloh qilish yo'lini tanlaganlar ham bor edi. Ular davlat suverenitetini yo'qotishning eng muhim sabablaridan biri Markaziy Osiyo jamiyatining siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy qoloqligi ekanligini juda yaxshi anglagan mahalliy maorifchilar va ularning tarafdorlari - jadidlardir. 19-asrning 2-yarmida O'rta Osiyoning ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida ko'zga ko'ringan ma'rifatparvarlar, turli ijtimoiy davlatlardan kelgan muhojirlar, lekin birinchi navbatda ziyolilarning birinchi avlodi deb atalmish vakillari faol ishtirok etdilar. . Bu jadidlarning vujudga kelishiga, ularning g'oyasini muayyan tushunchaga aylantirishga zamin bo'ldi va maorifni siyosatga qoldirdi.

Eng muhimi shundaki, an'anaviy harf-bo'g'in usuliga nisbatan mustahkam ta'lim tizimiga ega yangi jadid maktablari ta'lim muddatini sezilarli darajada qisqartirish imkonini berdi. Bundan tashqari, o'zgarishlar yangi fanlar va adabiyotlar bilan to'ldirilgan o'quv dasturining o'ziga ham tegishli. Jadidlar ta'lim tizimining bir qismi sifatida tabiat va ijtimoiy fanlarning keng doirasini o'qitish va o'rganishda qat'iyatli bo'lib, ular tomonidan umumiy «aqliy fanlar» («aqli ilmlar») tushunchasiga birlashdilar. Ular tarixga katta e'tibor berishgan.

Jadidlarning ta'lim-tarbiya bilan bog'liq faol faoliyati sezilarli samaralar berdi. 19-asr oxirida O'rta Osiyoda yangi usullarga asoslangan maktablar juda kam bo'lsa, 1911-yilga kelib ularning soni 63 taga, umumiy kontingenti esa 4106 taga yetdi (O'zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi).

Maktablarda ta'lim va tarbiyaning yangicha uslublari asosidagi sifati davr talabiga mos edi. Bir podshoh inspektori ta'kidlaganidek, “bu maktab Toshkentdagi tub islom maktablaridan keskin farq qiladi” (O'zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi). Samarqand viloyati hokimi o'zining yangi ta'lim usullariga asoslangan maktablar to'g'risidagi maxfiy ma'ruzasida shaxsan o'zi “nafaqat an'anaviy maktablar, balki rus maktablari bilan solishtirganda o'quvchilar bilimi va umumiy ta'lim jarayonidan qoyil qolganini” yozadi. mahalliy maktablar» (O'zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi).

Maorif sohasidagi ijobiy tendentsiyadan dalolat beruvchi bu kabi faktlar imperator hokimiyatini tashvishga solardi, ular Turkiston general-gubernatorligining yangi ta'lim usullariga asoslangan maktablarni hamisha nazoratsiz qoldirmaslikka harakat qiladilar, chunki ular o'z faoliyatida rivojlanishga intilishni ko'rdilar. yangi avlodda «turli tendentsiyalarni idrok etish» qobiliyati. “Har xil” deganda ular hukumatga qarshi fikrlarni nazarda tutgan. Hokimiyatning yangi maktablarga nisbatan salbiy munosabati «hududdagi tub xalqlarning milliy o'ziga xosligi rivojlanishidan qo'rqish bilan bog'liq edi. Shuning uchun ham ular jadidlar maktablarining rivojlanishi va tarqalishiga har qanday yo'l bilan to'sqinlik qildilar.

Chunki. Yuqorida qayd etilgan sabablarga ko‘ra, viloyat hokimligi “kvadimistlar” (konservativ ruhoniylar) to‘liq nazorati ostidagi siyosiy jihatdan ishonchli, ammo samarasi past bo‘lgan konfessiyaviy tipdagi eskirgan maktablarni afzal ko‘rdi, ular ta‘lim tizimining yangi tamoyillar asosida mustahkamlanishidan mutlaqo manfaatdor emas edi. usullari” (Xudayqulov, 1995, 78). Ammo kvadimistlar va jadidchilar o‘rtasidagi qarama-qarshilik podshoning o‘lka boshqaruviga mos kelishi ham haqiqat edi.

N.Ostroumov ta‘kidlaganidek, “Mahalliy ma‘muriyat mahalliy xalqlar ma‘naviy hayotidagi shunday muhim hodisani, jumladan, viloyatimizning turli hududlarida rus-davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari bilan bir qatorda yangi ta‘lim-tarbiya usullariga asoslangan maktablarning ochilishini to‘liq e‘tibordan chetda qoldira olmaydi. mahalliy maktablar». Maqola muallifining ta‘kidlashicha, yangi maktablarni yashirish va e‘tiborsiz qoldirib bo‘lmaydi, aksincha - ular bilan hisoblashish kerak, chunki ular «biz uchun (Rossiya imperiyasi) hayratlanarli darajada paydo bo‘lgan va aftidan, ularning ehtiyojlari bilan bevosita bog‘liq holda mavjud. aholining o‘zi yashashi” (Ostroumov, 1909, 98-bet). N.Ostroumov (1909) fikricha , islom maktablariga ijobiy e‘tibor bermaslik xalq ta‘limi maktabiga, lekin boshqa bayroq ostida va ochiq-oydin alohida tendentsiya ostida - hukumatdan mustaqil bo‘lish va mavjud bo‘lish uchun g‘ayratli harakatning shakllanishiga sabab bo‘lgan. hokimiyat organlari.

Xuddi shu mazmundagi chiqishlar hokimiyatni harakatga keltirdi. 1908-yilda Turkiston general-gubernatori va Xalq ta‘limi vazirligi ko‘rib chiqishi uchun ular “Turkiston o‘lkasining islom ixtisoslashtirilgan maktablari to‘g‘risidagi qoidalar”ning yangi loyihasini (birinchisi 1906 yilda qabul qilingan) taqdim etdilar. yangi ta‘lim usullariga asoslangan maktablarga oid fikrlar. Va nihoyat, Xalq ta‘limi vazirligi bo‘limlaridagi uch yillik tartiblardan so‘ng 1912-yil 25-yanvarda Turkiston general-gubernatori A.I.Samsonov ushbu hujjatning asosiy bandlarini tasdiqladi. Ular yangi ta‘lim usullariga asoslangan maktablar ochishga Turkiston general-gubernatorligining davlat ixtisoslashtirilgan maktablarini tekshirgandan so‘ng ruxsat berishi kerak, dedilar. Maktablarni ochish uchun ruxsat faqat o‘quvchilarning millatiga mansub bo‘lgan shaxsga berilishi kerak. Tatarlarga o‘qituvchi sifatida yangi ta‘lim usullariga asoslangan maktablarda ishlashga ruxsat berilmagan (Karlybayev, 2003).

Birinchi yangi ta‘lim muassasalarida Qrimda ta‘limning yangi shakli asoschisi I. Gasprinskiyning hamfikrlari ko‘plab tatar o‘qituvchilari borligini eslasak, oxirgi narsa aniq bo‘ladi. Ma‘lumki, podsho ma‘muriyati mintaqaga “panislamizm” va “panturkizm” deb ataluvchi g‘oyalarning kirib kelishidan, aholining milliy o‘zligini anglashining kuchayishidan cho‘chigan. Qolaversa, rus tilini o‘quv dasturiga kiritishni tavsiya qilishdi.

1912-yilda qabul qilingan “Turkiston o‘lkasining ixtisoslashtirilgan islom maktablari to‘g‘risidagi qoidalar” viloyat politsiyasi va ma‘muriyati tomonidan allaqachon mavjud maktablarni yangi ta‘lim usullari asosida qayta ko‘rib chiqishga asos bo‘ldi. Har qanday aniqlangan kamchiliklar, hatto eng kichiklari ham ko‘pincha maktablarning yopilishiga sabab bo‘ldi. Bu davrda Turkistonda general-gubernatorning buyrug‘i bilan yangi ta‘lim usullariga asoslangan yuzdan ortiq maktablar tugatildi (Zaxarova, 1968). Qozoq ko‘chmanchi elitasining ovullarida ham yangi ta‘lim usullariga asoslangan uy maktablari tashkil etilgan.

Taraqqiyotga erishish, ayniqsa, ikkinchi avlod ziyolilari harakat qilgan ta‘lim g‘oyalarini amaliy birlashtirishni talab qildi. Umuman olganda, jadidchilik islohotchilik harakati sifatida dastlab ta‘lim-tarbiya muammolarini amaliy hal etishni asosiy vazifa qilib qo‘ygan. Biroq, birinchi navbatda, jadidlar ta‘lim, ilm-fan, dinni qonuniylashtirish, yevropacha ta‘limning afzalligini isbotlash asosida g‘oyani nazariy konsepsiyaga aylantirdilar.

Ular intellektual rivojlangan xalq bo‘lganliklari uchun ham sharq, ham Yevropa madaniyatini yaxshi bilishgan. Ular o‘rta asr sharq donishmandlarining falsafiy risolalari asosida tarbiyalangan, ammo chet el adabiyotini ham sharq, ham Yevropa adabiyotini mukammal bilishgan. Aynan shu narsa jadidlarning islohotchilik faoliyatida aks ettirilgan falsafiy dunyoqarashining o‘ziga xos xususiyatlarini belgilab berdi. Milliy taraqqiyparvarlar tarbiyasi konsepsiyasida O‘rta Osiyo xalqlarining madaniy-tarixiy merosi katta o‘rin tutdi. Jadidchilarning fikricha, Ibn Sino, Forobiy, Mirzo Ulug‘bek va boshqa ijtimoiy va ilmiy islohotlar tashabbuskorlari asarlarini o‘rganish xalqning milliy o‘zligini anglashiga ta‘sir ko‘rsatishi, milliy o‘zlikni anglashning izchil rivojlanishiga ta‘sir qilishi mumkin. mintaqa.

Jadidchilikning ta‘lim paradigmalari belgilab bergan muhim mavzu “G‘arb-Sharq” mavzusi edi. O‘rta Osiyo va G‘arbiy Yevropa o‘rtasidagi tarixiy aloqalarni eslatgan jadidlar ta‘lim tizimining o‘zgarishi va yangi texnologiyalarning rivojlanishi tufayli mumkin bo‘lgan Yevropa o‘rta asrlardagi Uyg‘onish davriga ishora qilib, ta‘limni olg‘a surdilar. Ular maorif islohotiga Turkiston uchun maqbul

bo'lgan hamma narsani kiritishga harakat qildilar.

Jadidlar Turkistondagi rus ma'muriyatining mustamlakachilik boshqaruvi tizimi nafaqat milliy ehtiyojlarga javob bermasligini, balki ulkan ijtimoiy-iqtisodiy zarar ham keltirishini tushundi. Xullas, dunyoviy ta'limni yangi uslublar, milliy o'ziga xoslik va madaniyatga asoslangan jadal rivojlantirishni maqsad qilgan ilg'orlar nihoyat siyosiy tus oldi va mustaqillik va boshqaruvning demokratik shakllari uchun kurashga aylandi. Biroq, jadidchilikning ta'lim-tarbiyaviy faoliyati dastlabki bosqichda rus narodniklari harakatida bo'lgani kabi nafaqat madaniy edi. U milliy o'zlikni oshirish vazifasini ham o'z ichiga oladi. Jadidlar Turkiston hududi islom olamining bir bo'lagi bo'lsa-da, lekin jahon tarixida o'ziga xos hodisa bo'lib, XX asrning murakkab va ziddiyatli kelajagida o'zining munosib o'rnini topish arafasida ekanligiga ishonch hosil qilgan edi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, Rossiya imperiyasi ham Markaziy Osiyoda, balki boshqa milliy mintaqalarda ham xalq ta'limi muammolarini hal qila olmadi. Buning asosiy sabablari imperiya siyosatining mustamlakachilik manfaatlari bo'lsa, bu manfaatlarning asosiy maqsadi mustamlaka qilingan xalqlarni madaniy o'zlashtirishi edi. O'z oldiga qo'ygan maqsadga erishish uchun 20-asrda mahalliy ta'lim tizimini butunlay yo'q qilish bo'yicha faoliyat olib bordi, uni umuman e'tibordan chetda qoldirdi. Xalq ta'limining mustamlakachilik modeliga muqobil sifatida shakllangan madaniy-ma'rifiy harakat – jadidchilik milliy ozodlik harakatining shakllangan mafkurasiga ega bo'lgan holda mustamlakachilik bosimiga qarshi dalillarni asoslab bera oldi va siyosiy kurashga turtki berdi. .

Rossiya imperiyasining mustamlakachi hokimiyatini almashtirgan Sovet hokimiyati tomonidan amalga oshirilgan xalq ta'limi siyosati ta'lim tizimini shakllantirishdagi ba'zi muammolarni hal qilishga muvaffaq bo'ldi, ammo Sovetlarning milliy siyosatiga qaramay, «Imperiya imperiyasi» deb qaraldi. ijobiy faoliyatlar” (Martin, 2011), Markaziy Osiyo xalqlarining ma'naviy madaniyati va mentalitetidagi etnik deformatsiya jarayoni davom etdi.

Postsovet hududidagi Markaziy Osiyo davlatlarida milliy ta'lim tizimi 1991-yilda Sovet Ittifoqi parchalanib ketganidan keyingina o'zining shakllanishiga va jahon sivilizatsiyasi yutuqlariga e'tibor qaratish imkoniyatiga ega bo'ldi. mustaqillikka erishish.

Jadidchilik asoschilarining g'oyalari O'rta Osiyoda bilim rivojida hal qiluvchi bob bo'lib xizmat qiladi. Jadidchilik namoyondalari ta'lim, til islohoti, zamonaviy ilm-fan integratsiyasi, gender tengligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratishlari orqali mintaqaning intellektual manzarasini shakllantiradigan uyg'onish davriga zamin yaratdilar. Ularning hissalar haqida fikr yuritar ekanmiz, jadidchilik tamoyillari jadidchilik tamoyillari jaranglab, ilm-fanga intilishda ta'lim, tanqidiy fikrlash va madaniy boylikni rivojlantirishga qaratilgan doimiy sa'y-harakatlarni ilhomlantirgani ayon bo'ladi.

Adabiyotlar

1. TURKISTONDA JADIDCHILAR JAMIYATLARINING PAYDO BO'LISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI - Oriental Art and Culture 2021.

2. Jo'rayev. N O'zbekiston tarixi: (Turkiston Chorizm mustamlakachligi davrida). 1-kitob. - T.: Sharq 2011 yil . 409 bet.

3. O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi «Qatag'on qurbonlari xotirasi» «Shahidlar xotirasi» jamoat fondi. «Jadid ma'rifatparvarlik harakatining g'oyaviy asoslari»- T.:Toshkent Islom universiteti» matbaa birlashmasi. 2016 yil.

4. O'zbekistonning yangi tarixi. 1 kitob. Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida. T.: Sharq 2000